

Clusiuslezing 21 april 2026

Voorzitter John van Ruiten heet de talrijke bezoekers van de eerste Clusiuslezing van 2026 van harte welkom. Er volgen er dit jaar nog twee, in juni en september. In het Hortusmagazine staat een inleiding op deze lezingen. John vermeldt ook dat op 14 oktober een door de Clusiusstichting georganiseerd symposium zal plaatsvinden dat ook in het teken zal staan van het feit dat het dit jaar 500 jaar geleden is dat Clusius werd geboren. De Vrienden van de Hortus worden voor dit symposium uitgenodigd.

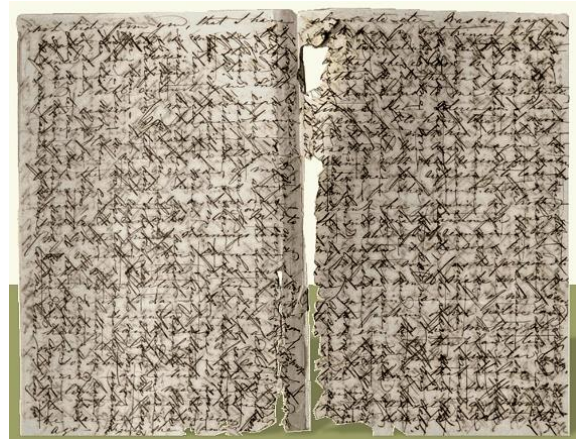

Martine Mondt leidt de sprekers van vanavond in. Hoe kwam David Coppoolse bij Berthe Hoola van Nooten? Twintig jaar geleden vond David in het Amersfoorts antiquariaat dertig oude kleurplaten van vooral bloemen. Hij zag meteen dat hij iets bijzonders had gevonden. Door onderzoek ontdekte hij dat de tekeningen originele steendrukken waren van tekeningen van Berthe uit de 19de eeuw. Berthe was een Nederlandse vrouw die na omzwervingen onder ander in Suriname terecht kwam op Java. Daar heeft ze naar de natuur getekend. Deze platen heeft ze in 1863 uitgegeven in een prachtig boek om geld te verdienen voor haar gezin. Ze was namelijk al een aantal jaar weduwe. De gevonden prenten en haar brieven hebben David ertoe gebracht een biografie van Berthe te schrijven. Daarbij heeft hij hulp gehad van Marcel van Dorst. David is opgeleid klassiek musicus, maar door Berthes werk ook in botanie geïnteresseerd geraakt. Marcel van Dorst is adviseur ecologisch waterbeheer, planten- en boekenliefhebber.

De biografie met op de voorkant de Vlamboom *Delonix regia*

David bedankt hartelijk voor uitnodiging, Marcel en hij zijn zeer vereerd hier in de aloude Hortus iets mogen vertellen over Berthe Hoola van Nooten. "Als het gaat over tekeningen van een vrouw in het verleden, moeten veel mensen meteen denken aan Maria Sybilla Merian. Haar heb ik in ons boek natuurlijk ook naar voren gehaald, omdat Merian ook een bewonderenswaardige vrouw was die in een door mannen gedomineerd vakgebied een schitterend boek heeft gemaakt. We zijn ons onderzoek naar Berthe begonnen met het bezichtigen van haar portret in het Tropenmuseum. Daar kwamen we er verrassend genoeg achter dat zij een pensioen ontving uit Suriname. En we vonden een brief van haar in zogenaamd *double cross writing* om zo zuinig mogelijk met papier om te gaan. Er waren meer van dit soort brieven en ik heb ze allemaal getranscribeerd. Er stonden veel interessante en ook heel persoonlijke dingen in. Daardoor ben ik op het idee gekomen een biografie te schrijven."

Double cross writing

Berthe is geboren in Utrecht in een christelijk gezin, haar vader was dominee. Op een gegeven moment zijn ze naar Wageningen verhuisd. Haar meisjesnaam was Van Dolder. In Wageningen heeft ze tekenles gehad en ook een diploma meisjesschoolhoudster gehaald. Ze is getrouwd met Dirk Hoola van Nooten III, een telg van een cultureel geïnteresseerd geslacht met zelfs een wapenschild, maar in werkelijkheid was de familie niet van adel. De familie had bovendien slavenplantages in Suriname. Daar is Berthe met haar man heengegaan. Ze kregen er vijf kinderen. Berthe lijkt er een gelukkige tijd te hebben gehad.

Slavenplantage in Suriname

Het gezin is van Suriname over de Golf van Mexico verhuisd naar de omgeving van New Orleans. Daar heeft ze haar eerste meisjesschool gesticht. Toen overkwam haar waarschijnlijk het ergste dat een vrouw, zeker in die tijd, kon overkomen: haar man overleed plotseling aan de gevolgen van gele koorts. Uit wanhoop sloot ze haar meisjesschool. Ze kwam in de havenstad Galveston terecht en begon daar weer een meisjesschool, maar haar situatie was nog steeds erbarmelijk. Daarom had ze haar twee oudste dochters naar haar zus in Nederland gestuurd.

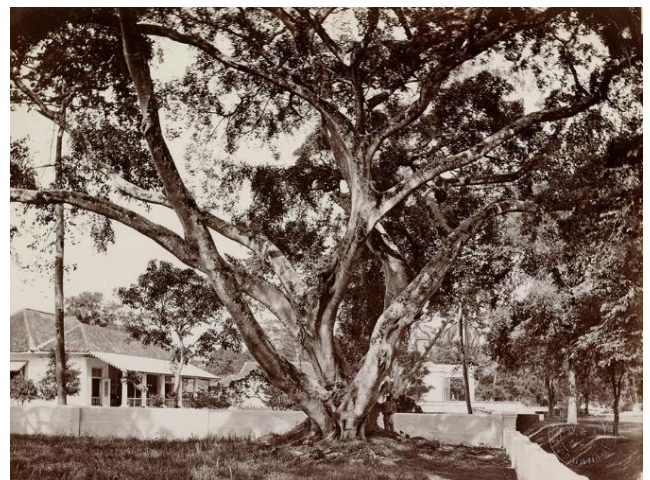

In dit gebouw was Berthes meisjesschool in Galveston →

Een rijke halfbroer uit een eerder huwelijk van haar vader, Vincent Jacob den Dolder, trok zich haar lot aan. Hij haalde haar over om naar Java te komen. Op weg daarheen haalde ze haar kinderen in Nederland weer op, zodat het volledige gezin in Indië aankwam. De werkelijke reden dat haar halfbroer zo met Berthe was begaan, lijkt overigens meer haar mooie huishoudster te maken hebben gehad, waar hij een oogje op had. Maar Berthe had hem door en liet haar daarom achter in Galveston. Uiteindelijk is Vincent toch met haar getrouwd. Berthes gezin kwam te wonen bij het centrale Koningsplein in Batavia. Daar opende ze opnieuw een meisjesschool. En ze werd lid van de Natuurkundige Vereniging. De Engelse kerk waar Berthe vaak heenging, lag ook daar. Omdat Berthe streng orthodox in de christelijke leer was, kreeg ze problemen met de seculiere autoriteiten op haar meisjesschool. Ze wilde namelijk in de klas de bijbel lezen, hetgeen niet was toegestaan. Daardoor verloor ze haar subsidie. Ze besloot uit Batavia te vertrekken naar Buitenzorg (Bogor). Ze kwam te wonen tegenover de botanische tuin. Daar is ze begonnen met planten tekenen voor haar boek.

← Het Koningsplein

Bij Berthe in de buurt →

← Plattegrond van de botanische tuin in Bogor

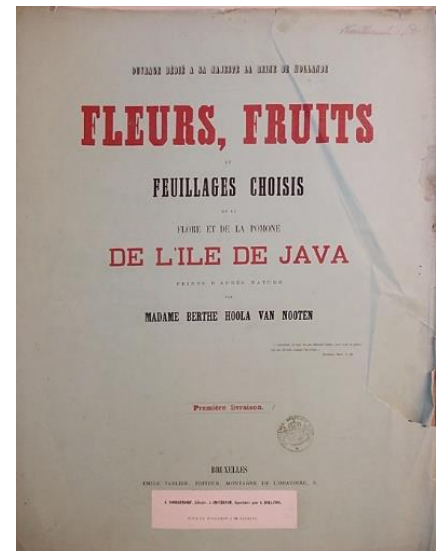

Bij de vijver in de tuin →

Nu vertelt Marcel van Dorst het een en ander over lithografie, de relatief nieuwe techniek waarmee de platen van Berthe werden afgedrukt. Dat gebeurde in Brussel. Op dikke kalkstenen platen die glad waren gemaakt met vetkrijt, werd met een vetstift de tekening aangebracht. Overal waar de verf moest blijven zitten, werd dat aangegeven en de rest werd afgeveegd. Op die manier konden verschillende kleuren worden toegepast, per kleur één steen. Voor één afdruk waren wel zes stenen nodig. Heel precies moesten de kleuren over elkaar heen worden gelegd. Na het drukproces werd de lithografie beoordeeld om te bepalen of de originele tekening wel correct was overkomen. Door deze zeer bewerkelijke techniek werd het boek uiteindelijk heel duur. Maar het resultaat was schitterend!

Verschillende kleuren heel precies over elkaar heen leggen

Berthes boek

Berthe op latere leeftijd

David neemt het weer over. Berthe heeft haar boek samengesteld op basis van de pracht van de platen, die bijzonder kleurrijk zijn. Het is geen wetenschappelijk werk, er zit geen taxonomisch systeem in. Rond dezelfde tijd heeft ze naast alle planten ook een typisch Javaans insect getekend, een wandelend blad. Daarvan heeft ze verschillende stadia getekend, dus deze tekening is wel wetenschappelijk verantwoord. Berthe publiceerde ook christelijke teksten in jaarboekjes, bijvoorbeeld in *Maria Magdalena*. Dit lijkt een soort inhaalslag geweest te zijn, omdat religieuze terzijdes in haar grote plantenboek natuurlijk niet waren toegestaan. Berthes florilegium is onder andere gesponsord en aangeschaft door koning Sophie der Nederlanden. Omdat Sophie zeer ongelukkig was in haar huwelijk met de beruchte koning Willem III stortte zij zich op het stimuleren van kunsten en wetenschappen.

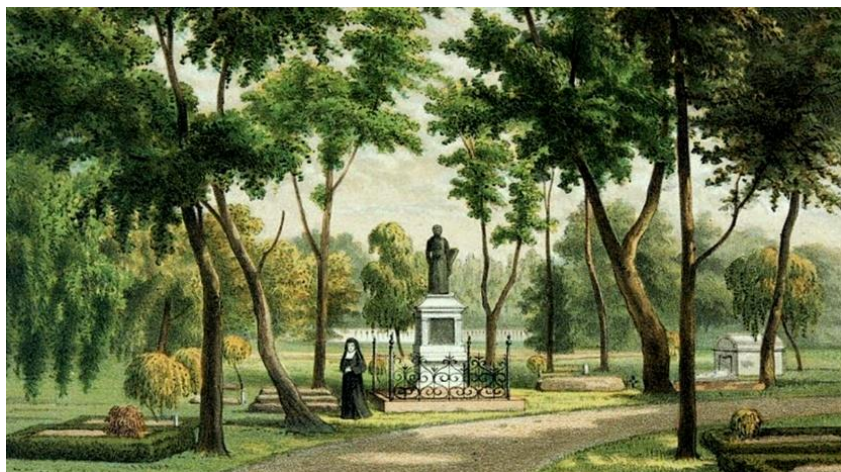
Intussen was Berthes zoveelste meisjesschool weer mislukt. Zij trok zich terug op het platteland van Selipie buiten Batavia. Volgens eigen zeggen was ze daar gelukkig. Ze kreeg nog bezoek van Marianne North, een avontuurlijke vrouw die veel heeft gereisd en overal schilderijen van de natuur heeft gemaakt. Honderden daarvan zijn nog altijd te zien in een speciaal paviljoen in Kew Gardens, Londen. Hoewel Marianne Berthes boek aanschafte, vond ze de tekeningen eigenlijk maar niets. Die opvallende kritiek kan komen, omdat haar eigen stijl met nogal dichtgeschilderde landschappen heel anders is dan die van Berthe, maar misschien was ze ook wel gewoon jaloers.

Gelukkig op het platte land

Marianne North

Kerkhof Tanah Abang

In 1892 sterft Berthe op 74-jarige leeftijd. Haar lichaam wordt bijgezet op kerkhof Tanah Abang te Batavia. Tot slot toont David een zogenaamde 'Hand van Boeddha'. Dat is een welriekende citrusvrucht die ook in de Leide Hortus te vinden is. De Amerikaanse botanicus Swingle herzag de hele citroenfamilie taxonomisch. Daarbij stuitte hij op de afbeelding van Berthe. Hij vond die zo treffend dat hij in z'n grote revisie de vingercitroen officieel naar Berthe Hoola van Nooten heeft vernoemd: *Citrus medica* var. *Sarcodactylis* (Hoola van Nooten) Swingle.

Hand van Boeddha *Citrusmedica* var. *sarcodactylis*

Martine biedt David namens het bestuur van de Vrienden en van de Clusiusstichting als dank de dichtbundel 'Zo'n handjevol veren met een lied eromheen' aan. Marcel ontvangt als dank het boek 'Raising Hare' door Chloe Dalton. Ook John bedankt David en Marcel hartelijk voor dit bevlogen verhaal. Hij nodigt iedereen uit om na te praten onder het genot van een drankje. Tevens is er gelegenheid het prachtige boek van Berthe dat David heeft meegebracht, te bekijken. Van deze lezing is door Sleutelstad een opname gemaakt die te zien is op de website van de Hortus en op die van Sleutelstad.

Tekst: Adri Mulder, Beeld: Adri Mulder en uit de presentatie van David en Marcel

Tot slot nog een paar fraaie afbeeldingen van Berthe

Kerstster *Euphorbia pulcherrima*

Mangosteen *Garcinia mangostana*

Zoetzak *Annona squamosa*

Cacaoboom *Theobroma cacao*

Lagerstroemia *speciosa*

Ramboetan *Nephelium lappaceum*

